

Tisza Kálmán az apja fia.

Volt-e Tisza Kálmánnak »gyermekkora«, melynek emlékei eltartanak a sirig? Melyek, mint a márcziusi hó, ifjítólag hatnak azokra, a kik késő ősszel mosdának velük? Volt-e gyermekora, melyben önzetlenül szeret a sziv, és ártatlanul köt barátságot azokkal, a kiket szeret? Volt-e gyermekora, mely vidám mosollyal készíti a himport az ifjuság számára, hogy később az üdeség bájos leplével takarja még az érettséget is? Volt-e gyermekora, melynek boldogsága elfojtja az irigység hajlamait, fejleszti az áldozatkészséget s melynek önzetlen odaadása nemesíti a vetélykedvet, és az ambitiót? Volt-e Tisza Kálmánnak ilyen gyermekora?

Nem volt!

*

Bizonyosra veheti ezt még az is, a ki nem ismeri (vele egykoru társak emlékeiből) a tényeket, hanem tisztán lélektani uton, Tisza későbbi egyéniségéből kombinálja.

Mert fordultak-e elő Tisza Kálmán életének tavaszán fagyos szelek, deres éjszakák, melyek a kedély virágos mezőjét kopárrá teszik, mire eljött a nyár, s gyümölcstelenné, mikor eljött az ősz?

Nem fordultak elő.

Simán folyt le gyermekora, s minden örömben, a minek gyermek örülhet, lehetett volna része.

Gond nélkül folyt le ifjúsága, s a sziv hajlamait követni nem állt neki utjában semmi.

És mégis hol van Tisza Kálmán egyéniségében, hol van lelkületében, hol van kedélyében a zománcz, mely az élet hajnalának vonzó visszatükröződése?

Hol van a zománcz, mely a későbbi gondok mély barázdái közt is jóságot sugároz? Hol van a zománcz, mely a tapasztalások és csalódások keretének állandó gyöngye marad? Hol van a melegség, mely a hideg meg-gondolást is át tudja hatni, s megóvja a lelket a fagy-tól, mely fagyossá teszi az egész embert? — Hol van az a természetes egyensúly, melyet számítás nem hozhat létre, csakis a kedélyvilág tiszta összhangja, s mely egyedül tudja eredményezni azt, hogy az élet küzdelmeiben esztelenné ne váljék a sziv, és viszont hogy sziv-telenné ne váljék az ész?

*

Nincs sehol!

Tisza Kálmán felnőtt gyermekévek nélkül, és meg-vénült ifjúság nélkül. Gyermekkorában játsziság helyett csak féktelen percei voltak, melyekben vad szenvedély viharzott, s még jó kedvével is zsarnoka lett azoknak, kik játszani akartak vele. De idegenekkel hideg, tartózkodó sziv és kedélytelen nagyúri gyerek volt. Örömet nem kereső, s a más örömén mintegy boszanodó. Gyerekpajtásai azt tarták róla, hogy a maga fajtáját lenézi s a mágnás gyerekek pajtásságát vadászsza. E hit még ifjúságában is soká élt felőle.

Pedig a Tiszaház tágas és szellős udvarán, minden vasárnapon összegyűltek a legelőkelőbb közép-nemesi családok fiai, hogy a Tisza fiukkal barátkozzanak. — Lászlóval (a ki legidősebb volt) hamar készen lett a barátság. — Lajos, ha gyermekes bohóságokról volt

szó, mindig készen állt; Domokos még akkor kicsi volt és már is beteges. Kálmán azonban (ki fiatalabb volt, mint László, de idősebb mint Domokos és Lajos) mindig csak kénytelen-kelletlenül vegyült a kompániába, azért nem is rokonszenvezett vele senki, haragudni pedig minden gyerek nagyon sokat haragudott rá.

*

És nem a tiszta gyermeki fejlődés későbbi egyensúlyozó hatalmának hiányára mutat-e az is, (de teljesen igazolja Lavater elméletét) hogy Tisza Kálmán gyermek- és serdülő ifju korában legszebb volt nemcsak testvérei, hanem minden nagyváradi serdülő ifju közt?

Bőre sima volt és fehér, szemei elzárkózott természetének rejtélyes fényét lövellték. Alakja sugár és arányos, kezei finomak, haja göndör s mozdulatai a ravasz óvatosságot a szerénység tapintatosságának tüntették fel.

Ime! egy testi szépség, melyben még csak álmódzva szunnyad, s mely fölött még döntőleg nem uralodik az egyéniség. Melyben még nem dúlnak az indulatok, szenvedélyek és aspiratiók. És mi lett a testi szépségből, mikor az egyéniség a maga öntudatára ébredt? mikor az indulatok, szenvedélyek és aspiratiók csatája megkezdődött, és a megsértett hiúság, a sokáig ki nem elégitett becsvágy, önmagát emésztő dölyf, olajat öntött a nagyravágyás tüzére?

*

De a mi Tisza Kálmán gyermek korában az ő gyermeki fejlődésére nézve hátrányos volt, az nemcsak lélektani következéseiben lett rá nézve végzetessé, hanem a külső körülményekben is, melyeket előidézett.

A kedély hiányát, az önzés fürkésző sóztlanságát, mind korát meghaladó érettségre, csodaszerű lelki tulajdonságokra magyarázták benne, s hizelegtek ama gyön-

géknek és hiányoknak, melyeket irtani vagy fegyelmezni kellett volna.

Az, a mi Tisza Kálmánt gyermekkorában ellen-szenvessé tette másokra nézve, már időelőtt érdemének lón betudva, melyben kéjelgett, s táplálta benne a hízélgés szülte fölény, vagy elsőség önérzetének hajlandóságát a zsarnoki szenvedélyhez. Izgatta képzeletét ébredő ösztöneinek merész ábrándjaira. Apja (az öreg Tisza Lajos) ő benne látta a Tisza-család nagyságának leendő megalapítóját, s egyszersmind ő benne látta eszközét ama tartozás behajtásának, melylyel az öreg Tisza Lajos göggyének és nagyravágyásának a sors, és a szerencse adós maradt.

*

Es így Tisza Kálmán, a nélkül, hogy »csodagyermek« lett volna, (mert ha az lett volna, úgy erről kétségtelenül számos adatot tudna elsorolni, vagy sorolt volna el már eddig is a Tisza fiuk volt nevelője: Szőnyi Pál,) csodált gyermek, és a családnak elkényeztetett szeme fénye lett.

Az öreg Tisza Lajos, kinek nagyravágyása, göggye és zsarnoki természete közmondássá lett Biharmegyében, az apai ösztön magnetikus attractiója által megérezte Kálmánban az alter egot; és míg Domokosban, a lángeszű, de szelid és beteg gyermekben, nem látta a geniet, Kálmánban, a kedélytelen és számító fiuban geniet látott. Vele foglalkozott legtöbbet, neki adott gyermekei között legtöbb jogot, sőt később (bár nem Kálmán volt a legidősb fiu) neki adta a Tisza-család székhelyét is: G e s z t e t.

*

S nem pusztá ráfogás, még kevésbbé alaptalan föltevés azoknak okoskodása, a kik, miután Tisza Kálmán politikai egyénisége problematikussá vált előttük, mert

biztak benne és Tisza Kálmánt egészen más embernek hitték, mint a milyenné lett: Tisza Kálmán egyéniségének kulcsát — apjában keresik.

Annyira nem pusztá ráfogás és alaptalan föltevés e nézet, hogy az igazságos megítélés e nélkül csaknem lehetetlen. És nemcsak nem lehetne Tisza Kálmán múltjából kibontani Tisza Kálmán egyéniségének benső rugóit, nemcsak nem lehetne megérteni tehetségével arányban nem álló sikereinek titkát: hanem őt magát is sokkal rosszabbnak kellene tartani, mint a milyen, ha nem fogadnók el azt, hogy Tisza Kálmán természetét apjától örökölte, és ha nem tudnók, hogy fő jellemvonásaiban mi volt az apja?

*

Az öreg Tisza Lajos politikai pályája éppen úgy egyéniségének megtagadhatatlan vonásaiból következett, mint Tisza Kálmáné. S éppen nem a véletlen játék az, hogy az öreg Tisza Lajos is mint szabadelvű kezdte a politikát s végezte mint a legsökönösebb autocrata.

Az öreg Tisza Lajos politikai jellemzésére elég az, a mit ellenfele s később főispáni utódja: Beöthy Ödön mondott róla, hogy »olyan ő, mint a kéményseprő; minél magasabbra megy, annál feketébb.«

A mi hogy mennyire igazságos jellemzés volt, bizonyítja az, hogy gróf Széchenyi István abban az időben azzal köszöntötte fel Beöthy Ödönt, hogy: »Kollégák vagyunk, mert mind a ketten Tiszát szabályozunk.«

*

Mint ember Tisza Lajos annyira gőgös volt, hogy mikor egy alkalommal nyilvánosan kellett szónokolnia, a közönséget így szólította meg: »tisztelt — emberek.«

A pozsonyi országgyűlésen pedig, egy szabadelvű

képviselőnek (Füzessérynek) beszédje közé kiáltott: »hazudik!« (A miből aztán olyan botrány keletkezett, hogy a nádor mind a kettőt az országgyűlés elhagyására kényszerítette).

Mint bihari adminisztrátor, fegyveres hajdúkkal verette szét a nemzet szabadságáért és alkotmányos jogaiért összegyűlt karokat és rendeket, mely alkalommal véresöppek szennyezték a tanácskozó asztal zöld posztóját.

És noha csak megyei hatáskörében maradt meg, mégis országossá tette nevét a gyűlölet, mely sötét szárnyaira vette. S egy izben, mikor Pestre ment, s az ifjuság tudomást vett róla, macskazenével tisztelte meg, melyhez a rendőrség (készakarva), csak akkor érkezett, mikor már vége volt.

*

A hasonló a hasonlót szereti. S az olyan erősen kifejlődött egyéniség, mint az öreg Tisza Lajosé volt, már azért is, hogy négy fia közt legjobban Kálmánhoz vonzódott, elárulta, hogy a négy fiu közt Kálmán ütött rá, s Kálmánban látja egyéniségének folytatását.

És az öreg Tisza Lajos ösztöne nem csalódott.

A biharmegyei adminisztrátor ujjászületett Magyarország miniszterelnökében.

A Tisza név korszakot alkot Magyarország történetében.

Az öreg Tisza Lajost megbuktatta a nemzet szabadelvűsége.

Tisza Kálmán boszút állt apjáért, és megbuktatta a nemzetet saját — szabadelvűségével.

*

De ha Tisza Kálmán apja természetét örökölte, s ha igaz, hogy az öreg Tisza Lajos négy fia közt vele foglalkozott legtöbbet, s így föltehető, hogy szellemét, gondolkodás módját is átültette fiába, hogyan lehet az, hogy Tisza Kálmán mint liberális kezdte a politikai pályát, holott apja mint reactionárius végezte be?

Nagyon természetesen.

Mert nagyon kevés, sőt talán egy sincs olyan élet, melyre ha végéről néz vissza az, a ki átélte, azt mondhatja, hogy ha még egyszer újra kezdhethné, megint csak úgy élné azt keresztül.

Az öregségben mindig van valami objectivitás, s ezt még az is érzi, a ki külsőleg mindvégig hű marad magához, hű marad oly tulajdonokban, oly szokásokban is, melyeket talán egészben célszerűtleneknek itél, de ezt se nem mutatja, se be nem vallja.

Hanem a kik közel élnek hozzájuk, azok mégis észreveszik rajtuk.

Sőt a befolyás, melylyel az ilyen öreg ember környezőire van, azáltal, hogy később megengedi azt másnak, a mit önmagának sohasem engedett meg, már megtagadja gyakorlatilag azt, a miben elméletileg soha senkinek sem enged.

Egyéniségének sarkalatos jellemvonásaival ellentétes légkör fejlődik körülé, mely nem sérti ugyan őt, mert mindent a mit szeret, tiszteletben tartja, de mely mégis szabad terjedést enged más nézetnek is. Sőt egyes megjegyzésekkel, egyes reflexiókkal, melyek néha önkénytelenül fakadtak kebléből, ő maga is észrevétlenül hozzájárul ezekhez.

*

Bármily erős posztója volt az öreg Tiszának minden küzdelme alatt, bármily hatalmas támasza volt fe-

lülről a bécsi kormány, s alulról a protestantismus, melyet helyes érzékekkel egyik hatalmi eszközének választott ki, mégis a harczok erőszakosságai, bizonyára még az ő gőgös, önhitt lelkületében is kaput nyitottak a tapasztalásnak.

Be kellett látnia, s bizonyosan be is látta, hogy az egyén bármily hatalmas is, egymagában mindig gyöngébb mint a tömeg, s hogy a gőgnek corioláni mértéke mindig vagy komédiára, vagy tragédiára vezet.

És mikor az öreg Tisza Lajos az 1848-ki átalakulásokat megélte, Magyarországon éppen úgy, mint az egész Európában, meg kellett győződnie a korszellem átalakulásáról, és mihelyt erről meggyőződött, száműzve érezte magát átalakulni nem tudó egyénisége miatt.

Az elnyomatás szomorú korszakában az ő szívében is viszhangra talált az általános hazafiui bánat, s mindez egy sajátos congruenciává tömörült kebelében.

Együtt kellett éreznie azokkal, kiket egykor gyűlölt.

Száműzve kellett éreznie magát gőgjével, mely hatalomra vágyott.

Eltörölve kellett látnia a nemzet jogaival a saját kiváltságait is.

És végre, kétszeresen kellett megbuknia: először a nemzet által, másodszor a — nemzettel együtt.

Ezek lehettek az öreg Tisza Lajos meditációinak tárgyai, melyeknek közvetlen reflexióit Tisza Kálmán szívta magába.

*

Magába szívta, mert noha nem volt világcsoda, sem lángész, de az észbeli tehetségnek nem közönséges, az akarat erejének pedig rendkívüli nagy mértékével született a világra.

Csak hogy Tisza Kálmánban az akarat nem elem, hanem kémiai vegyülék: a makacsság, a dacz és a szívósság vegyülete.

Azért Tisza Kálmán akaratából, hogy az áldásos legyen, hiányzik az önfeláldozás, hogy szent legyen, hiányzik a meggyőződés, és hogy szép legyen, hiányzik a szívnek költői zománca.

Tisza Kálmán akaratának mindig az önérdek kölcsönöz erőt, a hatalomvágy köszörüli élesre. És mint ilyennek, éppen a legnagyobb szüksége volt apja tapasztalásainak reflexióira, melyek az övéhez hasonló egyéniségből törtek elő, s melyeknek küzdelmei mintegy előpostái voltak Tisza Kálmán későbbi pályafutásának.
